

Michálková, Věra

K interpretaci nářeční věty

In: *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia "Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj"*, Brno 20.-22.10.1966. Bauer, Jaroslav (editor). Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968, pp. 129-135

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120055>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K INTERPRETACI NÁŘEČNÍ VĚTY

0.1. Zatím není žádnou ze známých exaktních metod jako celek a po všech stránkách prozkoumána větná skladba spisovného jazyka; uskutečnila se jen mluvnická klasifikace relativně úplného materiálu dosavadními běžnými metodami, jako je synchronní a diachronní analýza, a existují dílčí studie srovnávací. V nářeční skladbě je situace ještě obtížnější, a to především proto, že se pracuje s neustále „pohyblivými“, poněvadž par excellence mluvenými formami a protože není k dispozici ani uspokojivě reprezentativní materiál, ani vyzkoušené a prověřené metody analýzy a interpretace.¹ Praxe totiž ukazuje, že metody a postupy, kterých se užívá pro analýzu spisovného jazyka, se nehodí vždy a zcela pro specifický materiál nářeční. Podobně je tomu s kritérii, kterých se užívá pro klasifikaci spisovných jazykových projevů; i těch je nutno užívat s jistými výhradami anebo je nutno je se zřetelem ke zkoumaným nářečním projevům alespoň poněkud jinak hierarchizovat.

Náš příspěvek proto obsahuje několik poznámek (1) k dosavadním metodám užívaným při analýze nářečního materiálu a (2) ke kritériím zkoumání nářeční jednoduché věty.

1.1. Při analýze některých promluv, a to především částí dialogů, nelze nepočítat s rozmanitou měrou implicitnosti. Některé „doklady“ totiž ve své zapsané formě (popřípadě i s dostatečně širokým uvedeným kontextem a naznačením aktuální situace, za níž se projev realizoval) působí jako sdělení eliptická, neúplná, obvykle kuse výpověďové povahy. V podobných případech by však bylo metodologicky užitečné co nejpřesněji odlišovat od sebe sdělení v širokém slova smyslu obsahově implicitní, která jsou ve svém „jazykovém prostředí“ plně sdělná, a sdělení skutečně eliptická, která jsou neúplná, kusá jazykově, z nichž totiž byla některá závažná část opravdu vypuštěna.

Kvantitativní porovnání realizací implicitních a eliptických ukazuje, že skutečně eliptických konstrukcí se v mluveném nářečním projevu vyskytuje poměrně velmi málo a že za eliptická vyjádření bývá (na pozadí psaných projevů) neprávem považována i velká část projevů různou měrou implicitních. Odtud pak také plyne ne vždy zcela domyšlené a dosti paušální tvrzení, že se nářeční promluvy vyznačují hojnou eliptičností, a nezřídka i snaha „doplňovat“ do nich „chybějící“ části.

¹ Nářeční větou a rozmanitými hledisky jejího zkoumání se zabývá stať J. Chloupka *Nářeční věta a hlediska její interpretace* v tomto sborníku.

Jako nejsnáze „doplnitelné“ se po této stránce zdají rozmanité jmenné konstrukce, neboť u nich jako by nejčastěji „scházela“ některá slovesná forma, velmi často tvar slovesa *být*. Např.: *než takové družstvo, to raději nic;*² *u strýce Toma jako doma; přijda do té fronty, to víte, střelení*. Hojně jsou však jmenné konstrukce, v nichž sotva lze jednoznačně rozhodnout, které konkrétní sloveso by se mohlo „doplnit“. Srov. např. (potenciálně „doplnitelná“ slovesa jsou uvedena v závorce): *já si udělám metliček a šest korun za ni* (chci, požaduji, dostanu..., dávají, platí, nabízejí...); *to jsem je vozíval, děkana na Řetechov, rýnský dvacet krejcarů do Ludkovic a na Řetechov osm šestek* (jsem chtěl, dostal, dostával, žádal...; mi dával, platil...); *jsem jezdíval, plný vůz* (jsem měl, míval, vezl, vozíval, naložil, nakládal...; mi dali, naložili...). V těchto případech lze sotva bezpečně rozhodnout, které z uvedených a patrně ještě i jiných sloves by do uvedených nominálních konstrukcí „patřilo“. Nedá se ani předpokládat, že by některé z nich konkrétně měl mluvit na mysli; všechna jsou totiž tak nasnadě, že by si je nepochybně dovedl při řeči lehce vybavit. Spíše je tu možno předpokládat jistý záměr mluvit vyjádřit se jakoby poněkud neurčitě, ale zároveň i hodně všeobecně a získat tak prostor pro možné zahrnutí všech jednotlivých konkrétních případů.

Podobné konstrukce jsou v nářečí hojně a lze v nich sledovat různou míru implicitnosti. Jak je patrné z uvedených dokladů, sotva by při jejich interpretaci bylo možno použít některého z transformačních postupů (vytvářet konstrukce obsahující i verbální element), neboť tím by se ztratila právě ona už zmíněná implicitnost, pro kterou jsou původní neverbální konstrukce ve zkoumané nářeční struktuře specifické.

1.2. Při interpretaci segmentů, jejichž hranice nejsou v delší promluvě zcela zřetelně ani intonačně, ani jinak signalizovány,³ objevuje se, jak známo, poměrně velké množství neverbálních jednotek, u nichž lze být na pochybách, jsou-li to samostatné celky větné, nebo jsou-li součástí souvětí. Po metodologické stránce se právě v těchto případech zdůrazňuje, že k interpretaci podobných konstrukcí je nutno vždy počítat s kontextem, v němž se zkoumaná část promluvy vyskytuje. Kontextové pozadí zkoumané konstrukce tu však většinou slouží jen k jistému doplnění ne zcela úplné informace v rovině věcné obsahové, méně už v rovině mluvnické, především syntaktické. Ponecháme-li stranou otázku, má-li neverbální konstrukce v těchto případech platnost větnou, zbývá ještě zjistit, zda se nějakým způsobem projevuje těsné sousedství konstrukce neverbální a verbální po stránce mluvnické v širším slova smyslu.

Tak např. v promluvě: *jezdívalo se po okolí na jarmarky, pěkné koně, bryčka* „předává“ predikát první verbální věty druhé neverbální konstrukci některé své slovesné kategorie: platnost neverbální konstrukce stejně jako verbální v tomto kontextu chápeme v čase minulém, deagentnost⁴ verbální konstrukce „přechází“ i konstrukce neverbální. Podobně v promluvě: *mají se co starat, oblékat je, obouvat* nepochybně predikuje druhá konstrukce k 3. osobě plurálu a má atemporální platnost podobně jako předchozí verbální konstrukce,

² Nářeční doklady z východní Moravy uvádíme v těchto poznámkách pro snadnější sledování v „počeštěné“ hláskové a morfolozické podobě.

³ Srov. N. Ju. Švedova, teze k referátu *Ó razgraničenii prostogo predloženiija i schodnych s nim konstrukcij navazujícij na její starší práce o mluvené ruštině*; v tomto sborníku.

⁴ Srov. J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, 2. vyd. Praha 1965, s. 39 n. a stať M. Grepla *K podstatě větných typů v slovanských jazycích* v tomto sborníku.

přestože sám infinitiv tyto kategorie nevyjadřuje. Takovéto vzájemné působení konstrukcí verbálních na sousední neverbální by bylo možno označit jako slovesně kategoriální transgresi. Tento jev je v nářečích i jiných promluvách hojný⁵ a umožňuje v jazykovém vyjadřování uplatnění velké míry implicitnosti mluvnického charakteru a v některých případech i eliptičnosti v jistém slova smyslu.

1.3. Některé nářeční neverbální konstrukce, a to zvláště útvary složitější a ty, které jsou i po stránce intonační relativně samostatné, se nezdají, ať už vědomě, nebo více méně podvědomě interpretují na pozadí verbálních konstrukcí jazyka spisovného, po stránce obsahové v podstatě obdobných. Avšak jazyk spisovný, obzvláště ve své psané podobě, nedisponuje tolika neverbálními prostředky a také jich neužívá vždy tímž způsobem a v témž rozsahu jako nářečí. Stavějí-li se tedy přesto uvedené výpovědi vedle sebe, dochází tak ke srovnávání konstrukcí z hlediska formálně mluvnického sotva porovnatelných, neboť nelze tuším vůbec nepočítat s existencí slovesné formy v jedné z obou konstrukcí (byť bylo sloveso po stránce věcně obsahové zdánlivě sebezanedbatelnější, jako jsou např. slovesa sponová, modální, některá slovesa vyjadřující pohyb, mlouvení apod.).

Např. nářeční konstrukce jako: (*jak přišla válka,*) *živobyť jako zlato*; (*ty stromečky,*) *ne moc polévat!*; a *v osmnáctém roce převrat* by ve spisovném projevu nepochybně obsahovaly i slovesné formy, a zněly by tedy: (*když přišla válka,*) *bylo živobyť jako zlato*; (*ty stromečky,*) *nemáte (nesmíte) je moc polévat*; a *v osmnáctém roce přišel převrat*. Považovat však oba dva typy konstrukcí (totiž verbální a neverbální) v uvedených jazykových strukturách za výpovědi téže mluvnické (totiž syntaktické) i sdělné platnosti, popřípadě vidět v jedné z nich transformovanou podobu druhé nebylo by podle našeho soudu zcela oprávněné. V nářeční struktuře totiž existují vedle uvedených neverbálních také verbální konstrukce (v podstatě obdobné jako uvedené doklady z jazyka spisovného) a obojí fungují jako vzájemně si konkurující syntaktické prostředky (např.: *jak přišla válka, živobyť jako zlato* || *jak přišla válka, bylo živobyť jako zlato* apod.).

Neuvědomovat si tyto a jim podobné konkurující prostředky, které se ostatně v nářeční skladbě vyskytují poměrně hojně, a nevidět možnosti jejich využití a uplatnění v rámci jedné struktury znamená nepočítat s možností existence několika mluvnických realizací s touž sdělnou platností, a nevidět tedy ani možnosti skutečných mluvnických transformačních jednotlivých konstrukcí. Porovnávat však jednotlivé realizace se sdělně i mluvnicky obdobnými konstrukcemi jiné struktury, např. spisovného jazyka, znamená naopak nebezpečí, že se budou v některých případech neprávem srovnávat realizace, které zaujímají ve svých strukturách různá postavení (např. některé neverbální konstrukce patří v nářečí k běžným a častým prostředkům, kdežto obdobné konstrukce v jazyce spisovném představují nepříliš častý a ne zcela obvyklý transformant konstrukcí verbálních, aj.).

⁵ Srov. v této souvislosti výklad R. Večerky o možnosti různé interpretace staroslověnských neverbálních vět, pokud jde o jejich časovou platnost, ve stati cit. sborníku *K problematice vět s jmenným a sponově jmenným přísudkem v staroslovenštině*, zvl. sub 1, a G. Horák, *K niektorým tvarom kategórie času a spôsobu v spisovnej slovenčine*. Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, s. 175 n.

2.1. V pracích zabývajících se analýzou promluv spisovného jazyka se obvykle jako základního kritéria dělení vět užívá rozlišení na konstrukce jednočlenné a dvojčlenné. Primárnost tohoto kritéria⁶ plyne z povahy zkoumaného materiálu, který lze v jeho naprosté většině zřetelně rozdělit na věty, v nichž se realizuje vztah mezi gramatickým subjektem a predikátem, a na věty, v nichž k podobnému vztahu nedochází.

Jemnější analýza nářečních textů však ukazuje, že vzhledem k jejich mluvnické povaze lze sotva uvedeného kritéria divisionis užít s podobně uspokojivými výsledky jako při zkoumání projevů spisovných. Nářeční projev je totiž bohatší na konstrukce, v nichž se uplatňuje různá „míra přibližování“ k zřetelně dvojčlenným větám. Např. při porovnání vět: *potom bylo mír; přišlo převrat; selská se tančilo; na to se nachytalo ta špína* se zřetelně ukazuje, že zařadit bez rozpaků tyto konstrukce buď k jednočlenným, nebo k dvojčlenným je jen sotva možné.

Všem těmto uvedeným větám je společná forma slovesného tvaru, tj. 3. osoba singuláru neutra, ve všech se vyskytuje výraz v nominativu. Pro to, aby byly tyto věty hodnoceny jako zřetelně dvojčlenné, není dodržen jeden ze zásadních požadavků, není zde totiž formálně vyjádřena shoda v rodě (v některých případech i v čísle) mezi oběma částmi konstrukce. Proti hodnocení těchto konstrukcí jako jednočlenných se zase „vzpírají“ ony nominativní výrazy, které by v úhrnu patrně (ve větách se slovesem *být*) sotva bylo lze přiřadit k predikativům. Při tom všem je nadto známo, že se uvedené konstrukce uplatňují v nářeční struktuře vedle dvojčlenných vět, které mluvnickou formou odpovídají obvyklému schématu (tedy: *potom byl mír; přišel převrat; selská se tančila; na to se nachytala ta špína*). Bylo by je tedy možno z tohoto hlediska označit v jistém slova smyslu za syntaktická synonyma.⁷

Kdybychom trvali na zařazení uvedených konstrukcí do některé z obou zmíněných kategorií (věty jednočlenné, nebo dvojčlenné), museli bychom v každém případě počítat s realizacemi jistým způsobem modifikovanými, tj. s variantami různého druhu jednoho nebo druhého základního větného typu. Pro objasnění a dokumentování skutečné specifičnosti uvedených konstrukcí v nářeční struktuře jako celku by to však sotva přineslo něco pozitivního. Při podrobnějším zkoumání mluvených, zejména nářečních projevů vůbec se zdá účelnější použít jako základního kritéria dělení takového rysu, který by pomohl jasněji ukázat jejich specifickou povahu, plynoucí především ze srovnání těchto promluv s realizacemi spisovnými. Spíše než protiklad vnitřního mluvnického členění těchto vět se nám zdá dokumentovat uvedenou specifičnost opozice verbálnost nebo neverbálnost jisté konstrukce; v tomto rámci je pak užitečné sledovat dvojčlennost nebo jednočlennost jednotlivých konstrukcí, popřípadě dále ještě modálnost, citovost atd. Mluvnická výstavba konstrukcí se tak sleduje nejprve z hlediska využití druhu vyjadřovacích prostředků (verbálnost — neverbálnost), pak z hlediska své vnitřní organizace (jednočlennost — dvojčlennost), popřípadě dále ještě z hlediska přítomnosti nebo nepřítomnosti modální, popřípadě citové složky projevu.

⁶ J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, s. 35 n. a zvl. 42, J. Ružička, *Veta a sloveso. Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, s. 142—153 a R. Mrázek, *Dedukce a empirie při srovnávací typologii slovanské věty*; v tomto sborníku.

⁷ Srov. zde dvoji chápaní větné synonymie, jímž se ve své stati *Větný vzorec a jeho sémantická struktura* zabývá F. Daneš; v tomto sborníku.

2.2. Pro projevy spisovného jazyka se ukázalo jako velmi plodné rozlišení věty jakožto označení pro syntaktický vzorec, gramatické schéma, a výpovědi jakožto jednotky jazykového projevu, ve které se gramatické schéma v promluvě realizuje, popřípadě obměňuje.⁹ Nezdá se však, že by obdobné kritérium dělení bylo ve stejném rozsahu a se stejným úspěchem použitelné i při segmentaci projevu nářečního. Prozatím není k dispozici dostatečné množství zápisů z různých teritoriálních nářečí ani eventuální konfrontační materiál mluveného jazyka spisovného. Nelze tedy stanovit ani všechny nářeční větné vzorce; pokud existují, jsou totožné se schémata vět spisovných a nadto mají platnost tuším ještě obecnější, sahají za oblast národního jazyka. Sotva lze pak tedy stanovit pro jistou nářeční strukturu úplný inventář větných schémat s možnými variantami na jedné straně a typů výpovědí na straně druhé. Nářeční promluva jako celek je totiž mimo jiné charakterizována v rovině mluvnické výstavby i „menší potřebou“ gramaticky pevného skloubení jednotlivých svých částí, větším sklonem k relativnímu osamostatňování menších úseků promluvy, méně zřetelnými hranicemi mezi těmito úseky a poněkud jiným využitím prostředků např. modální výstavby a výstavby aktuálního větného členění promluvy než v projevu spisovném.

Větší množství funkčních pauz, typické pro nářeční projev téměř veskrze, „osamostatňuje“ řadu konstrukcí především neverbálních, nežádá se značnou měrou měrou implicitnosti, u kterých lze zatím tuším sotva objektivně rozhodnout, jde-li o věty, nebo o výpovědi. Srov. např.: *většinou byl výdělek, celý rok do hor; syn se mi zabil tady v dědině, jedna rána za druhou; jedni byli hylvdýnst, pomáhat v ledačem; kořalku a pivo pít a nic platit, ne?* Ruku v'ruce s „osamostatňováním“ intonačním jde totiž v obdobných případech i skutečnost, že část sdělení následující po neukončené pauze obvykle stojí v tzv. základním tvaru, tj. nominální konstrukce v nominativu, verbální v infinitivu. Klasifikace, popřípadě formalizace je tu pak nesnadná právě proto, že ve formální stránce základního členu nelze odhalit žádný distinktivní znak; zdá se rovněž, že chybí jakýkoli rys konstitutivní. A tak přestože se podobné konstrukce vyskytují hojně, nedaří se zatím uspokojivě je interpretovat.

2.3. Nářeční věta bývá v opozici ke spisovné nežádka charakterizována jako neúplná, kusá, a to v tom slova smyslu, že v ní poměrně hojně dochází k tzv. uvolnění mluvnické stavby. Toto „uvolnění“ se obvykle vidí v tom, že ve zkoumaných konstrukcích nebývají vždy všechny mluvnické vztahy mezi jednotlivými jejich částmi explicitně vyjádřeny, že mluvčí i konzument projevu méně často potřebují formální signály k vyjadřování uvedených vztahů mezi jednotlivými částmi promluvy a „spokojují se“ např. s prostou jejich juxtapozicí. Poněvadž oba účastníci dialogu znají aktuální situaci, k níž se projev váže, a jsou na ní popřípadě i sami účastni, jsou pro ně obdobná vyjádření obsahově i mluvnicky sdostatek sdělná.

Např. v části promluvy: *děti se mi rozběhly po světě, Ostrava, Brumov, Hradiště* vyjadřují tři po sobě následující nesyntaktické nominativy místních jmen nepochybně jisté lokální okolnosti, i když nelze s jistotou říci, zda jsou jakýmsi formálně nevyjádřeným „pokračováním“ adverbialního určení *po světě* (tedy

⁹ Srov. M. Dokulil—F. Daneš, *K tzv. významové a mluvnické stavbě věty*. Sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, s. 231—246 a J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, s. 11.

obdobně i po *Ostravě, Brumově, Hradišti*), nebo mají-li znamenat spíše obsahově více méně samostatné místní určení (tedy [jsou] v *Ostravě, Brumově, Hradišti*). Tento významový rozdíl je však v situaci, v níž se projev uplatňuje, v podstatě irelevantní, a proto tu mluvčímu i posluchači „dostačí“ prosté nominativy. S předchozí dvojjmennou verbální konstrukcí tvoří tento výčet patrně jeden větný celek.

Naproti tomu část vyprávění: *to byly takové pověry, na Štědrý den uvázat šňába na nohu* tvoří bezpochyby dva celky. Infinitivní konstrukci ve druhé části promluvy je třeba ve zkoumaném nářečí hodnotit na pozadí jiných obdobných dokladů a vzhledem k hojnosti takových obdobně konstruovaných celků jako jazykovou realizaci existujícího syntaktického schématu. V uvedené souvislosti se uplatňuje patrně proto, že jí je možno vyjádřit se do velké míry všeobecně, tj. bez vztahu ke konkrétní mluvnické osobě, bez vyjádření určitého modu a s možností chápat celé sdělení atemporálně. Uvedená častost výskytu podobných konstrukcí v nářečí a jejich postavení v jeho struktuře přesvědčivě dokazují, že jde o realizace schémové, i když k nim lze sotva najít v plné míře platnou mluvnickou obdobu v projevech spisovných.

Podobně mluvnicky „uvolněné“ konstrukce jsou v nářečí, ale i v obecně mluvených projevech jiných časté. Zdá se však, že se v mnohých podobných případech uvažuje o „uvolnění“ ne zcela právem. Jednu část takto označovaných konstrukcí totiž lze, jak jsme se snažili ve stručnosti ukázat, realizace některých schémat nářeční struktury,⁹ která nemají mluvnickou obdobu v projevech spisovných nebo v jiných útvarech mluveného jazyka a interpretují se na pozadí pouze sdělně obdobných konstrukcí uvedených útvarů. Druhá část takto označovaných konstrukcí má svůj původ v samém aktu mluvení, realizuje se v něm, může se vyskytnout v kterékoli podobě mluveného jazyka, a není tedy specifická pro zkoumaný útvar sám. Vyčleníme-li tedy z analýzy tyto dva druhy jazykových realizací, zbude poměrně málo konstrukcí, které (nepočítáme-li rovněž některé individuální odchylky a deformace) ovšem sice mohou být považovány za reprezentanty tzv. mluvnicky uvolněných realizací v nářečním projevu, ale sotva mohou být relativně rovnocenným partnerem konstrukcím mluvnicky „neuvolněným“ v tom slova smyslu, aby z nich bylo lze vyvozovat další kritérium pro členění projevu jako celku,¹⁰ totiž dělit jej na konstrukce s mluvnickou stavbou „uvolněnou“ a „neuvolněnou“.

3.0. Z uvedených poznámek je zřejmé, že se patrně při syntaktické analýze nářečních promluv nedá využít všech výsledků získaných při rozboru materiálů jazyka spisovného. Nešlo tu o pokusné řešení některých zatím buď sporných, nebo aspoň ne zcela jasných jednotlivých případů, k tomu chybí prozatím bohužel řada předpokladů, mezi nimi i nezákladnější — ne dost postačující spolehlivý materiál. Šlo především o upozornění na to, v kterých oblastech se zřetelně ukazuje už nyní, že se nevystačí s analogií modelových dokladů spisovného jazyka (a tedy ani s jejich vzorci). Pokusy o formalizaci promluv budou proto nutně předcházet studie zjišťující místo jednotlivých zkoumaných konstrukcí v nářeční struktuře a teprve pak bude možno začít pracovat na rejstříku

⁹ Srov. R. Mrázek, *K otázce českých větných schémat a typů, zvláště neslovesných*. SaS 23, 1962, s. 21–36 a J. Balhar, *Strukturní a promluvové jevy v nářeční syntaxi*; v tomto sborníku.

¹⁰ Srov. cit. stať J. Chloupka, zvl. sub 1.

větných typů s jejich možnými derivacemi a variantami. K tomu bude nezbytné pořídit řady speciálních prací v rámci jednotlivých zkoumaných nářečí i rozsáhlejší studie konfrontační a komparační, a to jak mezi jednotlivými nářečnickými strukturami v rámci národního jazyka i s jeho podobou spisovnou, tak i mezi slovanskými jazyky navzájem.

